

УДК 159.922.4

DOI 10.31654/2663-4902-2020-PP-2-71-75

Онищенко В. М.

студент II року навчання ОР "Магістр" Спеціалізація: "Психологія дитинства та сім'ї з основами психотерапії", кафедра психології розвитку, факультет психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-4373-5256, e-mail: vitalitoo@gmail.com

ОСОБИСТІСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ

У статті в основу описаного дослідження як мету покладено верифікацію гіпотези про те, що ефективно подолання ознак критичності ситуації або етапу життя особистості зумовлене власним прагненням самої особистості до вдосконалення й самореалізації й актуалізує різноспрямовані, характерні для конкретної особистості типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій, що вимагає застосування відповідних методів.

Результати дослідження свідчать, що трансформація особистісної сфери людини в умовах подолання кризових станів особистості має свою структуру, стадії, механізми, види та рівні. Особистісна трансформація – процес та результат зміни особистісної сфери людини внаслідок внутрішнього або зовнішнього впливу. Вихідним результатом особистісної трансформації при гармонійному подоланні кризового стану є зміна певних характеристик особистості з удосконаленням та підвищенням рівня розвитку індивіда. Відбуваються: зміни елементів ціннісно-сислової сфери особистості; акумулювання досвіду, його структурування; активізація власних можливостей, творчих здібностей людини; розширення кола форм і засобів існування; і, нарешті, – усвідомлення наявності сформованих у неї особистісних змін і власної продуктивної самореалізації. При цьому головним в самій трансформації є її започаткування або ініціювання безпосередньо суб'єктом розвитку.

Ініціювання постає як особливий процес започаткування особистісних дій з породження нових явищ та феноменів в життєдіяльності людини. Ініціювання є тим запусковим механізмом, котрий спонукає людину до змін та, як наслідок, подолання ознак кризовості. Саме через ініціювання особистісних трансформацій людина запускає процес саморозвитку та самовдосконалення, оновлюється задля переходу на новий рівень розвитку. Висновки свідчать про те, що снують психологічні особливості ініціювання особистісних трансформацій, які можуть різнитися між собою за природою і походженням, по-різному проявлятися у різноманітних умовах та обставинах, призводити до полярних, антиномічних наслідків.

***Ключові слова:** особистісні трансформації, ідентифікаційні чинники особистісних трансформацій, кризові стани особистості, психологічна робота у сфері онкологічних захворювань, кризові періоди.*

Постановка проблеми. Залишаються маловивченими закономірності ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості, внаслідок чого особистість розвивається, набуває нових можливостей. Одними з ключових характеристик ініціювання самозміни під час подолання кризових станів є типологічні особливості феномена ініціювання особистісних трансформацій, дослідження яких з урахуванням багатовимірного критерію розвитку є надзвичайно актуальним і з констатуючої, і з прогностичної точок зору. Аналіз наукової літератури з цієї проблеми засвідчує, що на сьогодні недостатньо обґрунтовані теоретичні підходи до проблеми типологічних моделей ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання критичних станів буття, не розроблена процедура емпіричного дослідження типологічних моделей ініціювання зміни, спрямованої на саморозвиток і створення можливостей життя як важливого чинника подолання кризових станів особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях проблеми кризових ситуацій життя мають різнобічну епістемологічну й етимологічну термінологію. Наприклад, у межах напряму "психологія життєвого шляху" (Б. Ананьев, С. Рубінштейн) "кризова ситуація життя" розглядається як "подія життєвого шляху", що є для особистості поворотним етапом, на якому приймаються важливі рішення щодо подальшого життя. В інших теоріях споріднені поняття виглядають як: "важка життєва ситуація" (Л. Анциферова), "неможлива ситуація" (К. Артемова), "ситуація соціальної нестабільності" (К. Василевська), "духовна криза" (С. Гроф), "криза" (Е. Еріксон, Д. Маттесон), "психотравмуюча ситуація" (Т. Кириленко), "біографічна подія" (О. Кронік, Р. Ахмеров), "критична ситуація" (Е. Крупник), "переломна ситуація, екстремальна ситуація" (М. Магомед-Емінов), "значуща ситуація" (В. Мясіщев), "life change event" (С. Нартова-Бочавер), "стресогенна ситуація" (Л. Пельцман), "життєва криза" (Т. Титаренко) й інші [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При вивченні ймовірних реакцій та дій людини при подоланні кризових станів особистості запропоновано розглядати такі їх види: "адаптаційний синдром" (Г. Сельє), "реакції людини на фруструючі ситуації за напрямом і за типом" (С. Розенцвейг), "типи реагування на конфліктні ситуації" (К. Томас), "coping behaviour" (Л. Мерфі, Р. Лазарус, А. Маслоу, Д. Амірхан, С. Фолкман, А. Каннер, А. Білінг, Р. Моос, Х. Вебер, Р. Мартон, Е. Хайм, Е. Варбан, Т. Титаренко та ін.), "шляхи оволодіння мудрістю буття" (Н. Кузанський), "типологія потенціалу долання критичних станів буття" (І. Маноха) тощо. Потенціал особистісних змін в умовах кризи розглянутий у дослідженнях різних вчених (О. Биков, Н. Волкова, Дж. Келлог, К. Ленктон, С. Ленктон, В. Лушин, Р. Мей, Л. Пономаренко, О. Родіонова, В. Сатір, Дж. Уїланд-Бергсон, Е. Фром, О. Штепа, К. Юнг та інші) [1].

Проте проблематика власне особистісних трансформацій при подоланні критичних станів в сучасних дослідженнях представлена мало. Трансформація особистісної сфери людини в умовах подолання кризових станів особистості має свою структуру, стадії, механізми, види та рівні. Її вихідним результатом є зміна певних психічних компонентів особистості з удосконаленням та підвищенням ступеня розвитку індивіда. При цьому головним у самій трансформації є її започаткування або ініціювання суб'єктом розвитку [3].

Метою статті є дослідити особливості особистісних трансформацій батьків онкохворих дітей в умовах подолання кризових станів особистості, вибудовуючи теоретичний аналіз проблеми.

Виклад основного матеріалу. Діас вирізняє в своїй праці кілька видів кризи [4, с. 42]:

Криза першого роду – може серйозно ускладнити реалізацію життєвого замислу, однак ще зберігається можливість відновлення перерваного кризою ходу життя. З цього випробування людина може вийти, зберігши в існуючому вигляді свій життєвий замисел й задовольнивши свою самототожність.

Криза другого роду (власне криза) – робить реалізацію життєвого замислу неможливим. Результат переживання цієї неможливості – модифікація самої особистості, переродження її, прийняття нового замислу життя, нових цінностей, нової життєвої стратегії, нового образу "Я" [4, с. 41].

"Мікрокриза" – це відчуття глобальної втрати смислу, гіркої самотності, безнадійності існування; загострюються старі, давно пережиті образи, "комплекси", розчарування, страхи [4, с. 96]. Така криза не має зазвичай явного, локалізованого, буттєвого джерела. За завданням болем мікрокриза може не поступатися кризі, проте зазвичай є нетривалою, іноді лише кілька хвилин, на відміну від кризи, тривалість якої може вимірюватися навіть місяцями.

"Мерехтлива криза" – маятникові рухи "зісковзування" в інший світ. Діас називає дві причини виникнення такого різновиду криз: 1) загальне психосоматичне ослаблення призводить до посилення інфантильних механізмів; 2) стан кризи, викликаний об'єктивно важкими подіями, може змінюватися відчуттям безтурботності або байдужості, тобто виникає тимчасове захисне "зісковзування" до інфантильних станів [4, с. 100].

В цілому ж, життєва криза, в розумінні Діаса, – це складний і багатовимірний стан, який мобілізує творчий потенціал особистості, захоплюючи при цьому різні підструктури організму. Це знаходить своє відображення в різноманітних емоційних і функціональних станах [4, с. 197].

Діас зазначає, що особливості прояву кризових станів особистості залежать від типу життєвого світу людини. Так, тип життєвого світу складається із зовнішнього світу, котрий може бути легким та важким, і з внутрішнього світу, котрий може бути простим та складним. Залежно від їхньої комбінації він виділяє чотири типи життєвого світу:

- *Внутрішньо простий / зовнішньо легкий*, прототипом якого виступає інфантильний тип особистості, котрий ігнорує реальність.
- *Внутрішньо простий / зовнішньо важкий* формує реалістичний тип особистості.
- *Внутрішньо складний / зовнішньо легкий* тип формує ціннісний тип особистості.
- *Внутрішньо складний / зовнішньо важкий* стає причиною творчого типу особистості.

У таких випадках може бути відсутня конкретна надзвичайна подія, яка б могла служити пусковим механізмом для розгортання життєвої кризи. Як правило, запускаючим фактором стає "остання крапка", тобто якась незначна подія, яка суб'єктивно розцінюється як вагома.

Виникнення кризового стану особистості пов'язане з наявністю певних протиріч у свідомості людини [3, с. 63]. Можна виділити три рівні розвитку соціально-психологічних протиріч: 1) відносна соціально-психологічна рівновага (існування протиріччя як тотожності з несуттєвими відмінностями); 2) порушення рівноваги, ускладнення, утруднення основних видів діяльності (рівень появи суттєвої різниці в тотожності, тенденцій, які не відповідають один одному); 3) неможливість реалізації планів і задумів, "розрив" життя (коли суттєва різниця переростає в протилежність, полярність, антагонізм). На кожному з цих рівнів можливе завершення кола діалектичної спіралі, вирішення протиріччя. На другому рівні розвитку протиріччя, при наявності у індивіда складного внутрішнього світу, виникає конфлікт як явище, що характеризується порушенням відповідності між трьома сторонами діяльності особистості: операційної, мотиваційно-цільової та смислової.

А на третьому рівні розвитку протиріччя, коли ставляться під удар фундаментальні для особистості основи її життя, установки, принципи, мотивація, виникає криза. Отже, "криза – це критичний рівень становлення соціально-психологічного протиріччя, загостреного до межі, до останнього кордону, котрий визначає в даний момент внутрішньоособистісні резерви соціальної адаптивної енергії" [4].

Протиріччя, що викликають життєву кризу, можна класифікувати наступним чином: 1) протиріччя між жагою життя та її обезціненням; 2) конфлікт між старим та новим (сюди відносяться протиріччя в різних сферах життя – у творчості, в сімейних стосунках, проблема батьків та дітей, проблема суб'єктивних задумів революційного перетворення світу та об'єктивна нереальність їх втілення тут та тепер); 3) протиріччя в етичних переконаннях однієї й тієї ж людини, між особистісними почуттями та боргом, добротою та брехнею, чуттям істини та легкодухістю тощо; 4) невизначеність, подвійність стосунків з оточенням, незадоволеність потреби у спілкуванні, у взаєморозумінні тощо. За способом вирішення особистістю суперечностей К. А. Абульханова-Славська пропонує розглядати й типи поведінки особистості [1].

Т. М. Титаренко говорить, що у стані кризи одночасно співіснують дві взаємопов'язані суперечливі тенденції: з одного боку, це консервативна здатність отримувати якісні зміни, як позитивні, так і негативні, а з іншого – наявність потенційних внутрішніх можливостей долати це стримування, виходити на новий рівень життя навіть ціною певних втрат і страждань. Переважання однієї з цих тенденцій значною мірою виявляється залежним від випадкового флуктуаційного впливу у кульмінаційний момент кризових переживань [3].

Т. М. Титаренко вказує, що в певні періоди життя людини виникають моменти "відповідати перед власним буттям", які мають певну міру напруженості, непевності та актуалізують необхідність діяти. Вони визначаються як "критичні стани буття" та є абсолютно природними, "оскільки критичність – сутнісна ознака буття людини, як і

буття взагалі". Т. М. Титаренко визначає типи критичних станів буття, котрі побудовані з урахуванням двох основних законів буття людини. Перший – це закон єдності у просторі, який характеризується єдністю дій та цілей людини та їх цілісністю; другий – це закон неперервності у часі, за яким сучасний стан людини визначається через "безперервну послідовність станів свідомості з того, що було з нею в кожний момент її минулого". Так, *перший* тип критичних станів буття зумовлений законами індивідуального буття, де виникає загроза "вібрації" цілісності, єдності або безперервності. *Другий* та *третій* типи критичних станів буття детерміновані переживанням простору та часу буття, за яких відбуваються хитання на межі "близько – далеко", "зараз – потім", "скоро – не відомо коли", "так – ні" тощо. *Четвертий* тип критичних станів обумовлений актуалізацією критичного досвіду людини, який може бути нерелевантним, негенералізованим, нетипологізованим. *П'ятий* тип критичних станів зумовлений вимогою (об'єктивною чи суб'єктивною), що висуває людині саме життя, – змінитися, стати іншою.

У науці загалом і психології зокрема *типологізація* постає як метод наукового дослідження, в основі якого лежить виявлення подібного та відмінного серед безлічі об'єктів і ознак, пошук надійних способів їх ідентифікації, стійких сполучень властивостей явищ у системі змінних, їх угруповання за допомогою узагальненої ідеалізованої моделі. Результатом типологізації є виділення певних типів явищ, що відображають ідеалізовану (теоретично побудовану) модель реально існуючих явищ і процесів.

Загальне методологічне підґрунтя для побудови типологій і класифікацій для будь-якої сфери знань розроблені С. В. Мейєном і Ю. А. Шредером, однак вони не містять обґрунтування принципів, специфічних відмінностей прийомів типізації в кожній окремій галузі наукового знання, що має свій предмет і специфічні прийоми його пізнання. Одним з прикладів класичного застосування типологічного методу типології може бути визнана створена школою Б. М. Теплова (В. Д. Небиліцин, В. М. Русалов, А. Е. Ольшаннікова) типологія індивідуальних відмінностей.

Застосуємо можливості типологічного методу для типізації різноманіття засобів ініціювання особистісних трансформацій в умовах кризи і побудови типології.

Ініціювання та реалізація особистісних змін людини є складним явищем, яке має свої закономірності, особливості перебігу та певний кінцевий результат. Перші спроби ініціювання власних змін індивіда простежуються на початкових стадіях онтогенезу, тоді, коли виникають та починають долатись вікові кризи. Саме в ці періоди розвитку формується здатність особистості видозмінювати свою психічну сферу, пристосовуючись до вимог середовища, "знімаючи" таким чином ознаки критичності.

Зміни, котрі відбуваються під час вирішення вікових криз, добре відомі та носять назву "новоутворень". Виникнення їх сприяє усуненню стану кризи та відкриває перспективи до подальшого розвитку людини. Те саме відбувається з особистістю людини під час, так званих, ненормативних криз, які є неочікуваними та неприродними. Тому в цьому випадку відбувається нашарування різноманітних фізичних, емоційних, когнітивних відчуттів та переживань, котрі утруднюють усвідомлення ситуації та прийняття правильного рішення. Проте засвоєні в попередні роки розвитку певні моделі ініціювання особистісних трансформацій дають можливості застосування їх в актуальних ситуаціях життя.

Висновки. За результатами аналізу отриманих даних ми можемо констатувати, що ініціювання особистісних трансформацій оптантами розуміється як: *"поштовх, каталізатор, перший крок, свідомі зусилля на зміну, започаткування, прагнення, спонукання змін, стимулювання, запускання"* тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та втіленні ефективних моделей особистісних трансформацій у кризових ситуаціях для родичів онкохворих та інших пацієнтів подібних категорій.

Література

1. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 304 с.
2. Conway M. A. (2000). Memory and the self. *Journal of Memory and Language*. 53. P. 594–628.

3. Conway M. A., & Pleydell-Pearce C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*. 107 (2). P. 261–288.
4. Dias K. L. (2019). Can Resilience be Enhanced? A Study of an Outdoor Education Program: Unpublished Masters of Letters thesis, University of New England.

References

1. Zaniuk, S. S. (2002). *Psykhohihiia motyvatsii*. [Psychology of motivation: Educ. Manual]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
 2. Conway, M. A. (2000). Memory and the self. *Journal of Memory and Language*. 53, 594–628 [in English].
 3. Conway, M. A., & Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*. 107 (2), 261–288 [in English].
 4. Dias, K. L. (2019). Can Resilience be Enhanced? A Study of an Outdoor Education Program: Unpublished Masters of Letters thesis, University of New England [in English].
-

Onyshchenko V.

2nd year Master of Psychology Specialty: Childhood and Family Psychology with Basics
of Psychotherapy Department of developmental psychology
Faculty of Psychology Taras Shevchenko National University of Kyiv

PERSONAL TRANSFORMATIONS UNDER THE CONDITIONS OF THE COMPLETION OF CRISIS OF PERSONALITY

In the article, the basis of the described research as the goal of verifying the hypothesis that the effective overcoming of the signs of criticality of the situation or stage of the individual's life is due to his own aspirations of the individual to improve and self-actualization, and actualizes multi-directional, typical for a particular person typological models of initiation of personal transformations that requires the application appropriate methods.

The results of the research show that the transformation of the personal sphere of a person in the conditions of overcoming the crisis states of the person has its structure, stages, mechanisms, types and levels. Personal transformation is the process and result of changing the personal sphere of a person due to internal or external influence. The initial result of personal transformation in harmonious overcoming of a crisis state is the change of certain characteristics of the person with improvement and increase of the level of development of the individual. There are: changes in the elements of value-semantic sphere of personality; accumulation of experience takes place, its structuring; activation of own opportunities, creative abilities of the person; expansion of the circle of forms and means of existence; and, finally, the awareness of the existence of personal changes and personal productivity. In this case, the main thing in the very transformation is its initiation or initiation directly by the subject of development.

Initiation appears as a special process of initiating personal actions in generating new phenomena and phenomena in human life. Initiation is the triggering mechanism that prompts people to change and, as a result, to overcome the signs of crisis. It is through the initiation of personality transformations that a person starts the process of self-development and self-improvement, is updated to move to a new level of development. The conclusions suggest that the psychological peculiarities of initiating personal transformations, which may differ in nature and origin, vary in different conditions and circumstances, lead to polar, antinomic effects.

Key words: personality transformations, identification factors of personality transformations, crisis states of personality, psychological work in the field of oncological diseases, crisis periods.